

УДК 371.172

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

Андрєєв М.В.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

У статті аналізується сутність поняття «толерантність» та підходи щодо його трактування в науковому дискурсі.

Ключові слова: толерантність, форми толерантності, сутність поняття толерантності, межі толерантності.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЮ «ТОЛЕРАНТНОСТЬ»

Андреев Н.В.

В статье анализируется значение понятия «толерантность» и подходы к его трактовке в научном дискурсе.

Ключевые слова: толерантность, формы толерантности, значение понятия толерантности, границы толерантности

SCIENTIFIC APPROACHES TO CONCEPT «TOLERANCE»

Andreev M.V.

Scientific approaches to the concept tolerance. The meaning of the concept tolerance and approaches to its interpretation in the scientific dispute are analysed in the article.

Key words: tolerance, forms of tolerance, meaning of the concept tolerance, limits of tolerance.

Постановка проблеми. Кризові риси розвитку людської цивілізації, котрі мають вияв у загостренні низки соціально-політичних, економічних, національних, екологічних і духовно-моральних проблем, усвідомлюється сьогодні у всьому світі. Стає очевидним, що людство вступило в нову фазу свого розвитку, яка супроводжується переоцінкою

світового досвіду, розвитком нових культурно-ціннісних орієнтацій, які відповідають вимогам сьогодення. Зростання ролі антропогенних чинників у процесі подальшої еволюції планети зумовило пріоритет демократизації та гуманізації суспільного життя, які прийшли на зміну технократизму та техноцентризму.

З точки зору гуманістичної парадигми сьогодні людина розуміється як унікальна цілісна особистість, що розвивається в процесі активної самореалізації свого творчого потенціалу в системі взаємодії з іншими людьми.

Толерантність, як здатність до такої взаємодії, має особливе значення для сучасної людини. Існує положення по те, що розуміння толерантності впливає на її прояв.

Мета статті. Проаналізувати сутність поняття «толерантність» та підходи щодо його трактування в науковому дискурсі.

Основна частина. У багатьох культурах поняття „толерантність” є своєрідним синонімом „терпимості”: лат. – *tolerantia* – терпіння; англ. – *tolerance, toleration*, нім. – *toleranz*, фр. – *tolerance*. [1] У процесі історико-культурного розвитку і становлення філософської думки категорія „терпимості” зазнавала змін. Це було природнім явищем, оскільки змінювалося і суспільство, провідними у людських відносинах ставали різні ідеї.

У XIX ст. дієслово „терпіти” нараховувало багато лексем і передавало різні значення: витерплювати, страждати, кріпитися, стояти не знемагаючи, очікувати чогось, припускати, послаблювати, не поспішати тощо [2]. Не дивлячись на багатозначність, категорія „терпимості” має пасивну спрямованість.

Подібна характеристика збереглася і в сучасних словниках, у яких категорія „толерантність” повністю ототожнюється з категорією „терпимість” і визначається як „терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки, поблажливість до чогось або когось” [3, 4].

Пасивну і негативну спрямованість виявляємо у „Тлумачному словнику іншомовних слів” [5]. У даному джерелі поняття „толерантність” пов’язано з абсолютною „втратою здатності до вироблення антитіл”(медико-біологічний аспект).

Характеристика визначення толерантності видозмінюється у Преамбулі Статуту ООН: „...проявляти терпимість і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди”. Тут лексема отримує не тільки дійове, соціально активне забарвлення, але й розглядається як умова успішної соціалізації, уміння жити у гармонії як з самим собою, так і зі світом людей (мікро- і макросередою).

Гармонія відносин має на думці, перш за все, повагу суб’єктів один до одного. Таке сенсове навантаження несе визначення толерантності, що пропонує американський словник „American Heritage Dictionary”: „Толерантність – здатність до визнання або практичне визнання та повага до переконань та дій інших людей” [1]. Втім, мальтійський дослідник Кеннет Уейн пропонує додати до цього концепту визнання та повагу до „інших людей”, які відрізняються від нас. В інших визнаються (мають визнаватися) і окремі індивіди, і особистості у якості представників етнічних груп, що для поліетнічної держави є особливо актуальним [6].

В сучасних джерелах окреслюється коло осіб, на яких розповсюджується політична толерантність: „Толерантність політична – неодмінна вимога у відносинах всіх активних учасників суспільного життя, які усвідомлюють необхідність упорядкованих цивілізованих відносин як у середині держави, так і між державами” [7]. Але такий підхід, що певною мірою нагадує принцип „око за око, зуб за зуб”, навряд чи може дати позитивні результати.

Толерантність – категорія далеко не пасивна, це не тільки повага чужих – при відсутності власних особистих – цінностей, але позиція, яка передбачає розширення кола особистих ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії з іншими культурами.

Дещо інше сенсове навантаження несе визначення толерантності у психологічній літературі. Розглядаючи психологічне трактування даного поняття, слід відмітити, що дефініція толерантність визначається неоднозначно:

по-перше, як „установка ліберального прийняття моделей поведінки, переконань, цінностей іншого”;

по-друге, як „здатність виносити стрес без серйозної шкоди”;

по-третє, як „переносимість лік” [8].

Таким чином, етимологічне значення толерантності полягає у тому, що термін вживається для позначення здатності до опору: стресам, шкідливому впливу оточуючого середовища, власному роздратуванню поведінкою іншого тощо.

Сучасна філософське трактування поняття толерантності є близьким до визначень, що наводились раніше: терпимість до іншого роду поглядів, яка є „ознакою упевненості у собі і усвідомлення надійності своїх власних позицій, ознакою відкритої для всіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншою точкою зору та не уникає духовної конкуренції” [9].

Можна припустити, що це пояснення свідчить про активну позицію особистості у таких процесах, як:

- пізнання та визнання свого „я” і позиції іншого (гностичний рівень);
- визначення тактики поведінки і діалогу з іншими (конструктивний рівень);
- взаємодія з іншими при абсолютній автоматизації (діяльнісний рівень);
- аналіз результатів взаємодії (аналітико-результативний рівень).

Говорячи про сучасний стан вивчення проблеми толерантності, слід підкреслити, що вона розглядається як багатоаспектна, певною мірою гетерогенна. У першу чергу це детермінується різноманітністю її складових. Спробуємо визначити сучасні аспекти проблеми толерантності. У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях толерантність постає як:

- релігійна, конфесійна толерантність;
- політична толерантність, у тому числі у внутрі- та міждержавних відносинах;
- толерантність соціальна, пов’язана із стосунками між різними соціальними групами, суспільною поведінкою;
- міжнаціональна толерантність;
- педагогічна толерантність.

Не можна вважати, що питання сутності поняття толерантності є обґрунтованим повною мірою. Ця проблема дуже активно дискутується на сторінках суспільно-політичних періодичних видань, під час наукових конференцій. Скоріш можна говорити про початок роз-

роблення цілісної картини, про вивчення окремих аспектів питання в адитивному значенні.

Зупинимося на характеристиці найбільш цікавих, з нашої точки зору, наукових поглядів на проблему, що вивчається.

В.М. Соколов розглядає толерантність (терпимість) як певну світоглядну і морально-психологічну настанову особистості на те, в якій мірі їй приймати або не приймати перш за все чужі ідеї, звичаї, культуру, норми поведінки тощо. Він визначає її сутність як терпимість до „чужого”, „іншого”, яка може бути притаманною не тільки окремій особистості, але й конкретному колективу, соціальній групі, суспільству в цілому.

Вчений зауважує, що під „чужими”, „іншими” не розуміються ідеї, поведінка, вчинки тощо, які неминуче ведуть до деградації, руйнування соціального, духовного. Толерантність не передбачає безумовної відмови від критики, дискусій і, тим більше, від власних переконань. [10, с. 54]

А.К. Зайцев в своїх дослідженнях піднімає проблему необхідності і практики реалізації толерантних технологій. Трансформація цивілізації вступила в свою вирішальну фазу і тема толерантності є одним із джерел її найбільш гармонійного протікання.

Е. Соловйов обґрунтовує і тематично розгортає таку тезу: толерантність – це етичне обмеження концептуальної непримиренності. Чи більш зрозуміло – терпимість – це чеснота безкомпромісних, непримиренних людей [10, с. 148]. Уявляється цікавим погляд вченого на толерантність як універсалію, таку норму, яка виникає одного разу, в певному місці, але виникає назавжди і ніде не може зустріти архітипового супротиву.

Проблему формування доктрини толерантності піднімає в своїй роботі Б.С. Гершунський. Виходячи з того, що за всіх відмінностей людських спільнот, їх ментальності, їх політичних чи релігійних переконань, існують загальні для всіх цінності, яких у певній мірі дотримуються всі, Б.С. Гершунський висуває таке ключове слово як інваріант. На основі саме інваріантних за своєю суттю світоглядних цінностей і пріоритетів і може бути сформована доктрина толерантності [11, с. 4].

Висока щільність мережі глобальних міжнародних, міжгрупових і між особистісних зв'язків у сучасному світі не дозволяє ухилитися від контактів, залишитися байдужим або нейтральним. З цієї очки зору заслугує на увагу постановка питання О.А. Галкіним і Ю.А. Красиним: „Питання про толерантність – це, перш за все, питання про те, як при глибоких відмінностях у становищі, інтересах, світоглядах люди можуть налагодити спільне життя. Толерантність слугує свого роду мостом, який єднає окреме і загальне, відміни і єдність” [12, с. 64]. В своїй роботі дослідники зробили спробу схарактеризувати дві контрастні інтерпретації розвитку культури толерантності – лібертальну та деліберативну і розглянути соціальну, національну і політичну складові толерантності.

Прояви толерантності в сучасному світі також вивчає А.А. Погодіна. Наголошуючи проблеми полікультурної, полінаціональної держави, вона розглядає поняття толерантності як активну моральну позицію і психологічну готовність до терпимості. В її роботі також визначені критерії і показники толерантності (усталеність особистості, емпатія, дивергентність поведінки, мобільність поведінки, соціальна активність).

Академік В. Тишков визначає філософську, природну сутність феномену толерантності в такий спосіб: „Толерантність – це особистісна або суспільна характеристика, що припускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатомірні, а отже, і погляди на цей світ різні, вони не можуть і не повинні зводитися до одноманітності або бути на чийсь користь [14]. Толерантність передбачає відмову від насильства, використання мирних засобів для розв'язання суперечностей і конфліктів, що супроводжує історію людства і життя кожної людини.

Німецький дослідник Отфрід Хеффе бачить основи толерантності в ідеї справедливості і принципі свободи. Говорячи про необхідність толерантності по відношенню до суспільно, політично і культурно відмінним переконанням, О. Хеффе визначає особливості пасивної і активної форм толерантності.

У такому ж сенсі розглядається проблема сутності толерантності і в деяких інших дослідженнях сучасних авторів:

– Б.Е. Рієрдон вважає, що толерантність – вимога поважати права інших бути таким, які вони є, не припускати завдання їм шкоди;

– А.Г. Асмолов розуміє толерантність як норму усталеності, яка визначає діапазон збереження відмін популяцій і спільнот у дійсності, що змінюється;

– І.В. Абакумова, П.Н. Єрмаков вбачають толерантність як умову нормального функціонування громадянського суспільства і навіть умову виживання людства;

– Е. Антипова розглядає толерантність як ознаку загальної і політичної культури, елемент громадянського суспільства, правової держави. У соціальному сенсі – це терпиме ставлення до людей, їхніх думок, культури, вірування, інакомислення.

Трохи інший погляд на проблему сутності толерантності висловлює І.І. Старовойтова, яка розглядає підходи до вирішення питань ідентифікаційних процесів і місця толерантності у створенні ідентифікаційних моделей і пропонує розуміти толерантність як один із способів та ступенів соціалізації особистості. „Першим необхідним ступенем просування у напрямку формування ідентичності є толерантність, зв’язана з вирішенням проблеми терпимості у відношенні до іншого. Існування з іншим, тому, його усунення загрожує небезпекою ескалації насилля, яке може обернутися проти його ініціатора; чи тому, що знаходження поряд іншого служить задоволенню якихось потреб функціонування „Я” чи „Ми” [15, с. 170].

Заслугує на особливу увагу робота С.К. Бондирєвої та Д.В. Колесова „Толерантність (введення у проблему)”. В ній, серед інших, вивчається питання семантики і природи толерантності. Теоретичні і методико-практичні основи, аспекти толерантності розглянуті у посібнику достатньо ґрунтовно, багатостороннє. Розглядається і поняття, явище „інтолерантності”, як антиподу „толерантності”, який, на думку авторів, має право на існування, та існує об’єктивно, грає не тільки негативну, а й позитивну роль, створюючи передумови для суспільного розвитку. Вся справа лише в гармонізації взаємодії двох антиподів [16].

Говорячи про сутність проблеми толерантності, уявляється необхідним зупинитися ще на одному джерелі. Мова йдеться про

«Декларацію принципів толерантності», схвалену Генеральною конференцією ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року, яка визначає толерантність таким чином: „Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. ...Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов’язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливує досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру” [13].

При вивченні проблеми сутності толерантності природно виникає необхідність розгляду ще одного питання – про межі толерантності. Сучасні дослідники вважають, що цілісне поняття сутності толерантності неможливе без достатнього обґрунтування цього аспекту. Критерієм межі толерантності може слугувати вимога: нікому не дозволяти обмеження своєї свободи, якщо вона не обмежує свободу інших. У цьому критерії рівної свободи, зафіксованої у правах людини, міститься найвищий принцип справедливості. Отже міра толерантності закладена в свободі і справедливості і нерозривно пов’язана з правами людини.

Продуктивною, на наш погляд, є думка В.А. Ситарова і В.Г. Маралова про те, що визнання права на існування всього того, що відноситься людиною до категорії „чужого”, має сенс тільки у тому випадку, якщо саме це „інше”, „чуже” не несе реальної і потенціальної загрози для життя (проблема межі терпіння і терпимості) і для конкретної людини.

З точки зору Е. Антипової толерантність не можна ототожнювати з уседозволеністю, безпринципністю щодо протиправних дій, порушення законів.

Професор А.А. Мурашов ставить питання: чи можна терпіти нетерпиме, бути толерантним до нього? Де межа між толерантністю і безсловесністю? До якої толерантності закликати? Він наголошує на тому, що слід пам’ятати, про те, що соціальний індіферентизм, байдужість толерантністю не називається: переступаючи через людину, яка лежить на дорозі, байдуже дивлячись на злочинця і жертву, ми проявляємо не толерантність, а риси виразного виродження, деградації

суспільства. Автор вважає, що оборотною стороною толерантності є психологія згоди зі всім: „що воля, що неволя”.

Повернемося ще раз до загальноприйнятих визначень у Декларації принципів толерантності: «Толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність – це, перед усім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності» [13, с. 9].

Розглядаючи питання значення толерантності, зазначимо що сучасні дослідники пов'язують актуальність толерантності з реаліями сучасного світу, які застерігають людей від спроб застосування насилля, даючи зрозуміти, що ніхто не має абсолютної влади над іншими, не має права поневолювати (уярмлювати) іншого, втручатися у його світ та насильницьким шляхом змінювати його [1, с. 4].

Глобалізація перетворює сучасний світ у цілісний соціум, змінює міру оцінки „своїх” і „чужих”. „Якщо раніше незрозуміле і неприйнятне існувало десь далеко, не торкаючись нас напряму, то сьогодні, завдяки новітнім комунікаційним технологіям, воно близько, безпосередньо втручається у наше життя, потребує невідкладної реакції. „Свої” та „чужі” опинились спресованими у глобальних інформаційних і фінансових потоках” [12, с. 64].

Роль і значення толерантності в суспільстві витікає з її сутності. Саме спрямованість, рівень ставлення основної маси людей до різних ідеологічних теорій, моральних, релігійних поглядів, культурних явищ, до людей різних національностей тощо в значній мірі визначає соціальну стабільність, є безумовною умовою соціального духовно-морального прогресу. Рівень толерантності окремої людини характеризує його особистісні якості, моральну зрілість і культуру, детермінує його стосунки з іншими людьми.

В наш час проблема формування толерантності стоїть особливо гостро. В.М. Соколов пояснює це цілим рядом причин: „різке розширення світової цивілізації за економічними, соціальними, морально-етичними, іншими ознаками і пов'язане з цим зростання нетерпимості, релігійного екстремізму, загострення міжнаціональних стосунків, яке

викликане локальними війнами, проблемою біженців, зміною моральних парадигм тощо [10, с. 55].

Висновок

1. Питання сутнісних основ толерантності має свою історію. Адитивні аспекти даної проблеми знаходились у центрі уваги мислителів з давніх часів. Це підкреслює ціннісне значення проблеми. Толерантність – пізнє утворення, але універсальне. Воно виникло як застосування „золотого правила моралі” в умовах нової доби.

2. Сучасними дослідниками розроблено та обґрунтовано поняття толерантності, визначені її основні напрями та значення. Принципових розбіжностей у визначенні поняття не спостерігається. Але діапазон тлумачень на сьогодні дуже широкий: толерантність особистості, групи, суспільства, толерантність як процес і якість особистості чи певної спільноти, толерантність як благо і зло, як універсальна і особлива категорія.

3. Певною мірою обумовлені межі толерантності. Не все терпимо, є і об’єктивно нетерпиме.

4. У сучасному світі проблема толерантності набуває особливого сенсу, оскільки з нею пов’язане саме майбутнє існування людства.

5. Толерантність не означає відмови від власних поглядів, це позиція, що закликає до активності, до духовного зв’язку з іншими.

6. Толерантність як якість особистості і феномен суспільного життя належить до числа вищих, базових цінностей культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погодина А.А. Толерантность: термин, смысл, позиция, программа. // История. – 2002. – № 11.
2. Толковый словарь русского языка В. Даля. – М., 1998.
3. Словарь иностранных слов и выражений. – М., 1948.
4. Толковый словарь русского языка, под ред. Д.Н. Ушакова – М., 1994.
5. Толковый словарь иностранных слов. – М., 1998.
6. Уейн К. Освіта і толерантність // Высшее образование в Европе. Т. XXI, № 2, 1997.
7. Политическая энциклопедия. – М., 1999.
8. Большой психологический словарь. – М., 2000.
9. Философский энциклопедический словарь. – М., 1997.